

تحلیل محتوا مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی براساس حوزه های موضوعی برنامه درسی و انتظارات یادگیری راهنمای تدریس معلم

زهرا کریم نژاد لالمی^۱، فاطمه کریم نژاد لالمی^۲

^۱ مربی دانشگاه بنت الهدی صدر رشت (نویسنده مسئول)

^۲ دانشجوی آموزش ابتدایی بنت الهدی صدر رشت

چکیده

دوره ابتدایی یکی از حساس ترین مقاطع زندگی هر انسانی است و شالوده شخصیت رفتار و عادت های اساسی یادگیری انسان ها بر چگونگی تربیت و آموزش است که در این دوره انجام می پذیرد و آنچه بعدها به دست خواهد آمد بر این بنیان قرار خواهد گرفت (سلسبیلی، ۱۳۸۷). از آنجا که آموزش دوره ابتدایی به عنوان مبنا و اصل همه آموزش ها مطرح می شود و در واقع سنگ زیربنای نظام آموزشی به شمار می آید توجه اساسی به این دوره اهمیت ویژه ای دارد (شاکری و طباطبایی فرد، ۱۳۹۲). یکی از مهم ترین راه های انتقال و تحکیم و توسعه ارزش ها، توانمندی های موجود در تحصیلات مدرسه ای و محتوای کتب درسی است. کتب درسی یکی از مهمترین مراجع و منابع یادگیری دانش آموزان در نظام های آموزشی محسوب می شوند، در نظام آموزشی ما نیز به دلیل اینکه بیشتر فعالیت ها و تجربه های آموزشی دانش آموزان و معلم حول محور آن ها سازماندهی می شود، از اهمیت بسزایی برخوردارند (مهدی زاده و حامدی نسب، ۱۳۹۲). مفاهیم کتب درسی باید به پرورش و رشد نگرش ها، گرایش ها و مهارت های بپردازد که نسل نو را قادر سازد تا جامعه ای بهتر ایجاد کند (آیزنر، ۱۹۹۲). ضرورت های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی عصر حاضر موضوع تربیت شهروندی را به یکی از مهمترین زمینه های تصمیم و عمل در نظام آموزش و پرورش تبدیل کرده است. تربیت شهروندان مسئول و آگاه یکی از محوری ترین و بنیادی ترین رسالت های نظام آموزشی در کشورهای مختلف است. هر کشوری در قالب آموزش رسمی و غیررسمی وظیفه آماده کردن شهروندان را برای ورود به زندگی اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی دارد که این کار در قالب آموزش مستقیم شهروندی از طریق گنجانیدن عنوان درسی به همین نام یا در قالب آموزش دروس مختلف انجام می پذیرد (فزونی شره جینی و پیری، ۱۳۹۵).

واژه های کلیدی: تحلیل محتوا، حوزه های موضوعی برنامه درسی، انتظارات یادگیری، راهنمای تدریس

بیان مسئله

مدرسه خانه دوم کودکان است. کودکان پس از ورود به آن وارد محیط اجتماعی بزرگتری نسبت به خانواده می شوند و زندگی اجتماعی را تجربه می کنند به تبع باید آموزش های لازم جهت نیل به فرصت ها و مهارت های اجتماعی به عنوان یک شهروند مطلوب برای جامعه را کسب کنند؛ تا نقش و کارآمد و شایسته را در زندگی فردی و اجتماعی ایفا کنند.

برنامه ریزان آموزشی با در نظر گرفتن این هدف کلی و اهداف جزئی در راستای رسیدن به آن دست به تالیف کتاب مطالعات اجتماعی زدند. این کتاب از پایه سوم ابتدایی جزئی از منابع آموزشی می شود که دانش آموزان پس از کسب مهارت هایی مانند خواندن و نوشتن که از پیش نیازهای اساسی می باشد، برای اولین بار در سال سوم ابتدایی مطالعه و یادگیری این کتاب را آغاز می کنند.

بنابراین با توجه به اهمیت تربیت اجتماعی و کسب مهارت ها اخلاقی تصمیم به تحلیل کتاب مطالعات اجتماعی سوم ابتدایی بر اساس حوزه های موضوعی برنامه درسی و انتظارات یادگیری راهنمای معلم گرفتیم.

هدف از این تحلیل بررسی تطابق حوزه ها و انتظارات یادگیری راهنمای معلم با محتوای کتاب (متن، تصاویر، فعالیت ها و...)، بررسی تحقق پذیر بودن اهداف و یادگیری مورد انتظار با توجه به سن دانش آموزان، بررسی اینکه این اهداف تا چه حد به کسب مهارت های اخلاقی و اجتماعی کمک می کند و برای دانش آموزان کاربردی می باشد و همچنین نقش معلم در زمینه یادگیری و کمک به آموزش دانش آموزان چگونه می باشد، است.

سوالات پژوهش

- ۱) آیا انتظارات و حوزه های یادگیری ذکر شده در راهنمای معلم محتوای کتاب (متن، تصاویر و فعالیت ها) تطابق دارد؟
- ۲) آیا اهداف و حوزه ها به کسب مهارت ها کمک می کند و برای دانش آموزان کاربردی می باشند؟
- ۳) آیا این اهداف با سن دانش آموزان متناسب است و با توجه به محتوا واقعاً یادگیری مورد انتظار در این سن تحقق پذیر است؟
- ۴) آیا تصاویر و متن برای دانش آموزان جذاب است و انگیزه یادگیری را ایجاد می کند؟
- ۵) آیا نحوه تدریس معلم برای دستیابی به اهداف تاثیر دارد؟

فرضیه های پژوهش

- ۱) فرض بر این است که انتظارات یادگیری و حوزه های در نظر گرفته شده با متن کتاب و محتوای آن مطابق است و محتوا در راستای رسیدن به اهداف در نظر گرفته شده می باشد.
- ۲) فرض بر این است که با توجه به هدف از تالیف کتاب اهداف در نظر گرفته شده برای دروس به کسب مهارت های اجتماعی و اخلاقی کمک می کند و قابل تعمیم در جامعه و کاربردی در زندگی فردی و اجتماعی می باشد.
- ۳) فرض بر این است که اهداف پایه با توجه به سن دانش آموزان در نظر گرفته شده و محتوا هم یادگیری مورد انتظار را در این سن برآورده می سازد.

- ۴) فرض بر این است که تصاویر بکار رفته در کتاب و نگارش متن هم با محتوا به اهداف مرتبط است و هم در تدوین آنها روحیات و شرایط سنی دانش آموزان در نظر گرفته شده است.
- ۵) فرض بر این است که با توجه به تعاملی بودن این درس معلم و روش تدریس وی نقش بسزایی در آموزش این اهداف به دانش آموزان و علاقمند کردن آنها به جامعه خویش دارد.

تعیین محتوا مورد نظر برای تحقیق و انتخاب نمونه از آن

کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی شامل ۷ فصل و ۲۳ درس می باشد. ترتیب دروس به شرح زیر می باشد:

فصل ۱: من بزرگتر می شوم

- درس ۱: من به دنیا آمده ام
درس ۲: من بزرگتر شده ام
درس ۳: آیا ما مثل هم هستیم؟

فصل ۲: خانواده

- درس ۴: اعضای خانواده
درس ۵: خانواده ام را دوست دارم
درس ۶: تغییر در خانواده
درس ۷: از بزرگترها قدردانی کنیم

فصل ۳: همکاری در خانواده

- درس ۸: چرا باهم همکاری می کنیم؟
درس ۹: مقررات خانه ما

فصل ۴: نیازهای خانواده

- درس ۱۰: نیازهای خانواده چگونه تامین می شود؟
درس ۱۱: منابع
درس ۱۲: درست مصرف کنیم
درس ۱۳: بازیافت

فصل ۵: خانه ما

- درس ۱۴: خانه ام را دوست دارم
درس ۱۵: خانه ها با هم تفاوت دارند
درس ۱۶: خانه شما چه شکلی است؟
درس ۱۷: از خانه محافظت کنیم

فصل ۶: مدرسه ما

- درس ۱۸: مدرسه دوست داشتنی ما

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

درس ۱۹ مکان های مدرسه را بشناسیم

فصل ۷: از خانه تا مدرسه

درس ۲۰: خانه شما کجاست؟

درس ۲۱: جهت های اصلی

درس ۲۲: پست

درس ۲۳: ایمنی در کوچه و خیابان

برای هر درس از این کتاب در کتاب راهنمای معلم انتظارات یادگیری بیان شده. پژوهشگر میزان تطابق محتوای درس را با انتظارات یادگیری بیان شده و همین طور اینکه هر درس مربوط به کدام یکی از حوزه های یادگیری می باشد را بررسی کرده است. که نمونه ای از بررسی صورت گرفته به شرح زیر می باشد:

درس اول: من به دنیا آمده ام

انتظارات یادگیری

(۱) برخی کاربردهای شناسنامه را بیان کند:

در صفحه ی دوم درس اول در یک پاراگراف به این انتظار اشاره شده است که شناسنامه ی هر فرد نشان دهنده ی هویت، نام خانوادگی و ملیت اوست و مثال هایی برای کاربرد شناسنامه بیان شده است، در نتیجه دانش آموز با مطالعه ی این قسمت می تواند به مثال های دیگری دست پیدا کند.

(۲) فرم مشخصات شناسنامه ای خود را به طور صحیح پر کنند:

دانش آموز با کمک والدین از طریق پر کردن فرم شناسنامه خود در صفحه ی دوم درس اول، انتظار این درس را برآورده می کنند.

بررسی نهایی درس اول:

در این درس دانش آموزان از طریق برقراری ارتباط با جهان پیرامون و شناخت آن، با محیط زندگی خود آشنا می شوند که به حوزه موضوعی فضا و مکان مربوط می باشد و از آنجایی که فرم های مربوط به مشخصات شناسنامه ای و هویتی خود را تکمیل می کنند به حوزه فرهنگ و هویت دخول می یابد.

درس دوم: من بزرگتر شده ام

انتظارات یادگیری

(۱) برخی تغییرات بدنی و تغییر نیازها و توانایی های خود را با دلیل و مدرک بیان کنند و آنها را از یکدیگر تمیز دهند:

محتوای این درس شامل تصاویر و مطالب مرتبط با تغییرات بدن تغییر نیازها و تغییر توانایی ها می باشد به این گونه که دانش آموزان با نگاه کردن به تصاویر و پاسخ دادن به پرسش های موجود در متن کتاب به هدف می رسند.

(۲) مدرک و شواهدی از تغییرات خود پیدا کند و به کلاس بیاورند و آنها را به طور متوالی مرتب کنند:

تصاویر کتاب شامل شواهد و مدارک از تغییرات کودک است. دانش آموزان از طریق آن به نمونه دیگری شناخت پیدا می کنند و با آوردن این نمونه ها به کلاس مرتب نمودن توالی آن این هدف محقق می شود.

(۳) روی یک خط زمان تصویرها یا فعالیت های خود را برحسب گذشته حال و آینده قرار می دهند:

دانش آموزان با مشاهده و درک مساله‌ای خط زبان در صفحه ۶ کتاب می‌توانند با حل کاربرگ ۱ و ۲ به کمک معلم یا والدین مثال‌هایی از خط زمان بزنند.

۴) آینده خود را مجسم و به نحوی بیان کنند:

دانش‌آموزان از طریق انجام کاربرگ شماره ۳ و درک خط زمان آینده خود را تصور کرده و به تصویر می‌کشند.

بررسی نهایی درس دوم

دانش‌آموزان مدارک و شواهدی مربوط به تغییرات خود گردآوری کرده و می‌توانند با استفاده از آن رویدادها را به طور متوالی مرتب و آینده‌ای از تغییرات را تجسم و بیان کنند به همین علت این درس به حوزه زمان، تداوم و تغییر ارتباط می‌یابد و از آنجایی که دانش‌آموزان به برقراری ارتباط متقابل میان انسان و محیط در برآوردن نیازها و تغییرات شناخت پیدا می‌کنند این درس به حوزه فضا و مکان نیز مرتبط می‌شود.

درس سوم: آیا ما مثل هم هستیم؟

انتظارات یادگیری:

۱) علاقه مندی و توانایی‌های خود را در یک فرم خام بنویسند و ثبت کنند:

محتوا و تصاویر موجود در درس به بیان شباهت‌ها و تفاوت‌های میان انسان‌ها و موجودات می‌پردازد دانش‌آموزان از طریق آنها به کامل کردن کاربرگ شماره ۲ در صفحه ۹ کتاب می‌پردازند و توانمندی‌ها و علایق خود را مکتوب می‌کنند

۲) تفاوت و شباهت‌های خود را با همکلاسی‌هایشان بیابند و بیان کنند:

دانش‌آموزان از طریق مشاهده تفاوت‌ها و شباهت‌های میان خود و هم‌کلاسی‌هایشان و با تعامل با محتوا و تصاویر موجود در درس هدف درست دست می‌یابد بنابراین اگر تفاوت‌ها شباهت‌ها می‌پردازند

۳) خود را به طور مناسب در حضور جمع معرفی کنند:

به کمک محتوای درس ۱ (آشنایی با مشخصات شناسنامه‌ای خود) و آموخته‌های درس ۲ (شناخت علایق و توانمندی‌های خود) دانش‌آموزان به بیان آن در جمع می‌پردازند به این هدف محقق می‌شود.

بررسی نهایی درس سوم:

دانش‌آموزان توانایی‌ها و ویژگی‌های فردی خود را شناسایی کرده و می‌تواند فرم‌های مربوطه و مشخصات خود را تکمیل و خود را معرفی کند به همین علت این درس با حوزه هویت و فرهنگ مرتبط می‌شود.

تدوین فهرستی از موضوعات و تعیین مقوله‌ها

در این تحلیل اهداف و انتظارات یادگیری هر درس مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی، حوزه‌های یادگیری که شامل حوزه زمان، تداوم و تغییر، حوزه مکان و فضا، حوزه فرهنگ و هویت، حوزه نظام اجتماعی و حوزه فعالیت‌های اقتصادی است و اینکه کل کتاب به هر کدام از این حوزه‌ها چقدر اختصاص دارد بررسی شده، که به صورت زیر می‌باشد:

تعداد درس ها	دروس	حوزه ها
۳	۱۶، ۶، ۲	زمان، تغییر و تداوم
۱۱	۲۳، ۲۱، ۲۰، ۱۹، ۱۷، ۱۶، ۱۵، ۱۳، ۱۱، ۲، ۱	فضا و مکان
۹	۱۹، ۱۸، ۱۵، ۱۴، ۸، ۷، ۵، ۳، ۱	فرهنگ و هویت
۹	۲۲، ۱۸، ۱۷، ۱۰، ۹، ۸، ۷، ۵، ۴	نظام های اجتماعی
۶	۱۸، ۱۶، ۱۳، ۱۲، ۱۱، ۱۰	منابع و فعالیتهای اقتصادی

بنابراین به طور کلی می توان گفت بیشترین موضوع پرداخته شده در دروس این کتاب حوزه فضا و مکان و کمترین موضوع حوزه زمان، تداوم و تغییر می باشد.

انجام تحلیل محتوا و تعیین فراوانی مقوله ها

کد انتخابی	کد محوری	کد باز
زمان، تداوم و تغییر (۳)	تحول پیشرفت و تداوم	آشنایی با تغییرات انسان از کودک تا بزرگسالی. تغییر در خانواده (ابعاد خانواده، تشکیل خانواده جدید و گسترش خانواده). تغییر شکل خانه ها با گذشت زمان و مقایسه خانه های قدیمی و جدید.
	مدارک و شواهد	شناسنامه افراد. مدارک مربوط به رشد بدنی و روانی دانش آموز. دانش آموزان مدارک و شواهدی، مربوط به خود، خانواده و محیط اطراف را گرد آوری کرده و به شناخت بیشتری نسبت به آن پرداخته اند. تهیه شجره نامه.
مکان و فضا (۱۱)	رابطه انسان و محیط	ارتباط با جهان پیرامون و شناخت آن. نقش محیط طبیعی در تأمین نیازهای ما رابطه منابع با کالهای مورد استفاده انسان. انواع خانه ها در نواحی مختلف ایران و تاثیر جغرافیا در سبک خانه ها. آشنایی با جهات اصلی. آشنایی با تابلوهای راهنمایی و رانندگی.

	پدیده های مکانی و پراکندگی	در هر خانه، مکانهای مختلفی وجود دارد. نقشه ی خانه، اتاقها و سایر مکانهای خانه را نشان می دهد. آشنایی با بخش های مختلف مدرسه و نقشه آن. آشنایی با موقعیت مکانی پدیده ها در کوچه و خیابان. آشنایی با نشانی منزل.
	حفاظت از محیط و مکان	تصاویر و توضیحات مربوط به رعایت نکات ایمنی در خانه مثل نکات مربوط به گاز گرفتگی، برق گرفتگی، باز گذاشتن در خانه و... آموزش استفاده صحیح از امکانات و منابع.
فرهنگ و هویت (۹)	تعلق و هویت	آگاهی از ویژگی های خود و مشخصات فردی شناسنامه (ایرانی بودن). شناخت ویژگی های فردی انسان. تعلق به خانه و خانواده. همه ی ما خانه ی خود را دوست داریم. احترام به بزرگتر ها و قدر دانی از آن ها.
	تنوع فرهنگ ها و شیوه های زندگی	آشنایی با خانه روستایی، عشایری و خانه ها در شهرهای بزرگ. در شهرها، زنان در اداره، کارخانه، مدرسه یا بیمارستان کار می کنند. در روستاها، زنان در دوشیدن شیر دامها، قالیبافی یا کشاورزی کمک می کنند.
	میراث فرهنگی	آموزه های دینی و اخلاقی در زمینه ی محبت و قدردانی در خانه. آموزه دینی در رابطه با نیکی به والدین و قدردانی از بزرگترها. آموزه های دینی در زمینه مصرف. آموزه های دینی، حرکت از خانه با نام و یاد خدا.
نظام اجتماعی (۹)	نقش ها گروه ها و موسسات اجتماعی	آشنایی با خانواده و اعضای آن. تقسیم کار در خانه و آشنایی با وظیفه اعضا. دانش آموزان با لزوم همکاری در خانه و مدرسه آشنا می شوند. شهرداری و وظیفه مأموران زحمتکش شهرداری. معرفی خانواده به عنوان اولین نهاد اجتماعی. برای ساخت خانه، افراد زیادی باید با هم همکاری کنند. شغل

		<p>مهندس ساختمان، بنا و کارگران، لوله کش و برق کار را توضیح می دهد.</p> <p>آشنایی با آتش نشانی و کارکرد های آن.</p> <p>آشنایی با برخی مسئولیت های کارکنان مدرسه.</p> <p>آشنایی با اداره پست.</p> <p>آشنایی با شغل پلیس و وظایف آنها.</p>
	<p>مسئولیت ها و تکالیف</p>	<p>اهمیت همدلی و همکاری در خانواده.</p> <p>نیکی به والدین و بزرگترها.</p> <p>وظایف و مسئولیت های دانش آموزان در خانه.</p> <p>حفاظت از منابع با صرفه جویی و اسراف نکردن و قدردانی از نعمت های خداوند.</p> <p>مراقبت و رعایت ایمنی در خانه.</p> <p>همکاری و وظیفه دانش آموزان در مدرسه.</p>
	<p>حقوق و قوانین</p>	<p>در هر خانه مقرراتی وجود دارد.</p> <p>مقررات به ما می گوید که چه کار هایی را باید انجام بدهیم یا انجام ندهیم.</p> <p>دانش آموزان با لزوم رعایت نظم و مقررات در خانه آشنا می شوند.</p> <p>مدرسه هم مانند خانه مقرراتی دارد. هر قسمت از مدرسه مقررات مخصوصی دارد. بعضی از مقررات موجب حفظ سلامتی ما می شوند و بعضی مقررات را برای احترام به دیگران رعایت می شود.</p> <p>رعایت نکات ایمنی در کوچه و خیابان.</p>
<p>منابع و فعالیت های اقتصادی (۶)</p>	<p>کار و کارآفرینی</p>	<p>کار کردن برای تامین نیاز ها و لزوم انواع مشاغل</p> <p>آشنایی با برخی مشاغل تولیدی و خدماتی با استفاده از تصاویر.</p> <p>آشنایی با انواع مشاغل در مدرسه</p>
	<p>منابع و نظام های اقتصادی</p>	<p>نیاز های افراد.</p> <p>آشنایی با مفهوم کالا</p> <p>آشنایی با انواع منابع طبیعی و برخی از استفاده انسان ها از آنها.</p> <p>درآمد و پس انداز</p>
	<p>بهره وری</p>	<p>نمایش تصاویر و جمله هایی در رابطه با صرفه جویی کردن.</p> <p>گفتگو دانش آموزان درباره زیاده روی (اسراف) نکردن.</p> <p>تصویر اسراف نکردن در امکانات موجود در مدرسه.</p> <p>مبحث بازیافت کردن.</p>

تجزیه و تحلیل نتایج بدست آمده

براساس تحلیل صورت گرفته می توان گفت که محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم (محتوای متون، محتوای تصاویر، محتوای فعالیت ها، محتوای کاربرگ ها) به گونه ای است که دانش آموزان با توجه به آن و درک آن به ۷۰ تا ۸۰ درصد اهداف و انتظارات یادگیری کتاب راهنمای تدریس معلم خواهند رسید. اما ۲۰ یا ۳۰ درصد باقی مانده اهداف و انتظارات، فراتر از محتوای کتاب است و برای تحقق آن ها نیاز است که معلم کلاس در یک فضای تعاملی و از طریق برقراری ارتباط بین دانش آموزان در جریان تدریس، دانش آموزان را به سمت تحقق این اهداف سوق دهد، چرا که طبیعت مطالعات اجتماعی بر محور کنش متقابل افراد با یکدیگر و با محیطی است که در آن به سر می برند (یعنی از ۷۳ هدف ذکر شده در راهنما معلم حدود ۶۶ هدف آن با محتوا تناسب دارد). در این کتاب به همه حوزه های موضوعی پرداخته شده اما به علت ها و معلول ها که مربوط به حوزه زمان، تداوم و تغییر است پرداخته نشده.

بعضی از این اهداف در دروس متفاوت به محیط های اجتماعی کوچک مثل خانه و خانواده، مدرسه و قوانین و تعلق ما به آنها، پرداخته است که محتوای کتاب نیز در این راستا گام بر می دارد و نکاتی در حیطه کسب مهارت های اجتماعی ذکر شده است که دانش آموزان را برای زندگی اجتماعی در جامعه ای بزرگتر آماده می کند.

بچه ها برای یادگیری و کسب مهارت های اجتماعی در ابتدا نیاز به توانایی خواندن و نوشتن دارد بنابراین درسی مانند مطالعات اجتماعی را در پایه اول نمی توان گنجانید و از طرفی با توجه به ویژگی های سنی و مهارت های درکی آنها نمی توانیم موضوعات انتزاعی و همچنین تفکری را در سال های اول و دوم ابتدایی انتظار داشته باشیم بنابراین این کتاب اولین کتاب مطالعات اجتماعی دانش آموزان است که در سال سوم ابتدای مطالعه می کنند.

در فصل اول این کتاب (من بزرگتر می شوم) درباره یک موضوع بسیار کلی یعنی انسان صحبت شده. درس اول مربوط به شناسنامه و هویت انسان می باشد. درس دوم سریال تغییرات و از کودکی تا بزرگسالی است که شامل تغییرات بدن تغییر نیازها و توانایی ها است و درس سوم هم اطلاعاتی درباره تفاوت ها و شباهت های میان به مخاطب می دهد محتوای این فصل بسیار کلی است. در فصل دوم کتاب (خانواده)، مفهوم خانواده بیان می شود. در درس چهارم تعریفی از خانواده و اطلاعاتی در مورد اعضای خانواده، در درس پنجم به محبت و علاقه بین اعضای خانواده، در درس ششم تغییر خانواده با گذشت زمان و در درس هفتم به قدردانی از بزرگترها و نیکی به آنها پرداخته شده. این فصل نسبت به فصل اول جزئی تر می باشد. فصل سوم (همکاری در خانواده) نسبت به درس ها و فصول قبل مفاهیم جزئی تر شده اند. در درس هشتم ضرورت همکاری با دیگران و در درس نهم مقررات موجود در خانه بیان شده است. فصل چهارم (نیازهای خانواده) نسبت به فصل قبل مفاهیم کوچک تر شده اند. در درس دهم به نیاز های خانواده و چگونگی تامین آنها، درس یازدهم شناخت منابع طبیعی، درس دوازدهم چگونگی درست مصرف کردن وسایل و منابع مختلف و در درس سیزدهم به موضوع زباله و چگونگی بازیافت پرداخت شده. فصل پنجم (خانه ما) مفاهیم نسبت به فصول قبل (خانواده) کوچکتر شده است. در درس چهاردهم درباره دوست داشتن خانه، درس پانزدهم تفاوت خانه ها با یکدیگر، درس شانزدهم شکل خانه ما و درس هفدهم چگونگی محافظت از خانه صحبت شده است. با توجه به توالی دروس، این درس جزئی تر از دروس قبلی که مفهوم رشد، خانواده و ویژگی های خانواده را انتقال می دادند، است. فصل ششم (مدرسه ما) نسبت به فصول قبل به مفهوم جزئی تری می پردازد. درس هجدهم درباره مدرسه دوست داشتنی و ایده آل ما و درس نوزدهم درباره شناخت مکان های مختلف مدرسه پرداخت شده است. فصل هفتم (از خانه تا مدرسه) مفاهیم جزئی تر شده چراکه به ارتباط بین مفاهیم قبلی با یکدیگر می پردازد. درس بیستم درباره نشانی محل سکونت ما، در درس بیست و یکم شناخت جهت های جغرافیایی، درس بیست و دوم چگونگی پست کردن نامه و درس بیست

و سوم به آموزش نکات ایمنی در کوچه و خیابان می پردازد. به طور کلی در کتاب مطالعات اجتماعی سوم ابتدایی، توالی رعایت شده است و مفاهیم از مفاهیم کلی به سمت مفاهیم جزئی، از مفاهیم ساده به سمت مفاهیم پیچیده و از مفاهیم عینی به سمت مفاهیم ذهنی و بر اساس تقدم پیش نیازها حرکت می کند. که می توان نتیجه گرفت نکات لازم و مربوط برای کسب مهارت های فردی و اجتماعی در قالب تصاویر و جملات کوتاه برای دانش آموزان بیان شده و متون هم آنقدر زیاد نیست که از حوصله دانش آموز خارج باشد و می توان نتیجه گرفت که عمق مطالب ارائه شده متناسب با سن فراگیر، نیازها و در خور شخصیت او به طور همه جانبه و جامع می باشد.

کتاب مطالعات اجتماعی پایه چهارم ۶ فصل دارد: در فصل اول (محل ما) درباره همسایه های ما، محله ما، چگونگی خرید و فروش در محله و نقشه محله ما، در فصل دوم (شهر من، روستای من)، به زندگی در شهر و روستا، جهت های جغرافیایی، چگونگی مطالعه محیط زندگی توسط جغرافیدانان، در فصل سوم (پیدایش شهر و روستا) اینکه نخستین روستاها و شهرها چگونه به وجود آمدند، مورخان چگونه گذشته را مطالعه می کنند. در فصل چهارم (سفری به شهرهای باستانی) از جمله همدان، تخت جمشید و کرمانشاه، در فصل پنجم (کشور زیبای من)، درباره آب و هوا، نواحی آب و هوایی ایران، پوشش گیاهی و زندگی جانوری در ایران و مراقبت از محیط زیست، فصل ششم (ما ایرانی هستیم)، درباره نشانه های ملی ما، تقویم و روزهای مهم پرداخته شده است. بنابراین از بررسی دو کتاب در دو پایه چنین نتیجه گرفته می شود، مفاهیم موجود در کتاب مطالعات پایه سوم با مفاهیم موجود در کتاب مطالعات پایه چهارم یکسان نیست. بدین گونه که مفاهیم مطالعات پایه سوم در مطالعات پایه چهارم تکرار نمی شود به جز جهت های جغرافیایی، و نکات جدیدی در این کتاب بیان می شود، اما همین نکات جدید با نکات گفته شده در کتاب سوم، ارتباط طولی دارد. وقتی کتاب مطالعات پایه سوم با مبحث خانه تا مدرسه تمام می شود مطالعات پایه چهارم با مبحث محله ما شروع می شود که عنوان بعدی و کلی تری نسبت به (از خانه تا مدرسه) است. به نوعی می توان گفت که مطالب کتاب مطالعات پایه چهارم مطالب بعدی و دنباله ی مطالب کتاب سوم است. چرا که بعد از مفهوم خانه و مدرسه، مفهوم محله شهر و روستا و پیدایش شهرها بیان می شود که حکایت از این نکته دارد که بین مطالب کتاب مطالعات اجتماعی سوم و کتاب مطالعات اجتماعی چهارم استمرار وجود دارد.

با توجه به فصول و دروس ذکر شده در مطالعات پایه سوم، با توجه به اینکه این کتاب اولین کتاب مطالعات دوره اول می باشد، از مفاهیم اولیه و اساسی چون هویت، خانه، خانواده و مدرسه صحبت شده که نشان از عمق مفاهیم، نظم و ترتیب و اولویت محتوایی در این کتاب می باشد.

در ارتباط با اینکه آیا مطالب کتاب سوم منجر به تفکر انتقادی دانش آموزان می شود یا خیر و یا منجر به اندیشه ورزی در آنان می شود یا خیر؟ باید چنین پاسخ داد که، در اکثر دروس موجود در کتاب مطالعات پایه سوم، پرسش های اساسی و مهم و همچنین فعالیت های مکمل وجود دارد و در برخی از دروس این کتاب، مانند دروس دو فصل اول کتاب، بعد از هر یک خط یا دو خط، یک پرسش مطرح شده است که دانش آموز با توجه به درکی که از تصاویر به دست آورده است، این پرسش ها را پاسخ می دهد. وجود همین پرسش ها باعث می شود که دانش آموز نسبت به تصاویر و متن کتاب عمیق تر شود و درصدد پاسخگویی به این پرسش ها بر بیاید، به همین دلیل اندیشه می کند و به تفکر می پردازد و همین ویژگی کتاب مطالعات اجتماعی سبب می شود که اندیشه ورزی در کودکان و دانش آموزان تقویت شود و درواقع به پرورش تفکر انتقادی در دانش آموزان می پردازد.

در این کتاب تعادل رعایت شده است؛ چراکه محتوای دروس، کلی و مربوط به تمام اعضای جامعه می باشد. و همچنین در هر یک از دروس، از طرق مختلف به یکایک دانش آموزان می پردازد و تفاوت های فردی آنان را در نظر می گیرد. به این صورت

که بعد از آموزش یک مفهوم، آن مفهوم را در سطح دانش آموزان بررسی می کند و به تفاوت و تشابه مفهوم مورد نظر، میان اعضا می پردازد. و چون محتوا، محتوای پایه و اساسی هستند، از جمله خانه، خانواده و مدرسه، نیازهای افراد و اقشار گوناگون را در بر می گیرد.

از نظر بصری می توان گفت که جلد کتاب متناسب با نام آن است به گونه ای که در یک طرف زندگی و خانه هایی را نشان می دهد که در نزدیکی یکدیگرند؛ در پایین کتاب عکس یک خانواده ی چهار نفره را نشان می دهد و در طرف دیگر عکس یک پلیس که نشان از امنیت و راهنما در اجتماع است را اشاره می کند. از فونت های تحریری و نسخ یا چاپی استفاده شده است. محتوای درس دارای زبانی ساده و روان باشد به طور میانگین هر خط دارای ۷ الی ۱۲ کلمه هر پاراگراف دارای سه الی پنج خط و هر صفحه دارای سه الی ۶ پاراگراف می باشد. تصاویر به کار رفته شده در کتاب با محتوای دروس و اهداف مورد انتظار متناسب هستند و گاهی از تصاویر واقعی استفاده شده که این امر به پیوند محتوا زندگی روزمره کمک می کند اما در بسیاری از موارد مشاهده می شود که تصاویر به کار رفته آن جذابیت و زیبایی برای جلب توجه دانش آموزان ندارد و از رنگهای بی روح در آنها استفاده شده است.

در بحث اعتبارات درونی متن کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم از صحت و دقت کافی و لازم برخوردار است و در جهت هنجارسازی ارزشهای متعالی در دانش آموزان تلاش می کند. در نتیجه دارای اعتبار درونی می باشد. از آنجایی که این کتاب دارای مفاهیم عمیق و ابتدایی و اصولی است دارای اعتبار بیرونی هم هست چرا که از مفهوم خانه، خانواده و مدرسه شروع شده و سپس به محله، شهر، روستا، کشور و سرزمین و زندگی در جهان دیگر و موضوعات گسترده تر می پردازد. درواقع می توان گفت قابلیت تعمیم به درون جامعه و محیط گسترده تری از محیط کلاس و مدرسه را دارد.

در ارتباط با مناسب بودن ساعت تدریس این درس، می توان گفت که در پایه سوم در هر هفته سه مطالعات اجتماعی دو جلسه و دو ساعت است، که به این صورت در هر ماه، مطالعات اجتماعی پایه سوم ۸ جلسه و ساعت را به خود اختصاص می دهد که نسبتاً، زمان مناسبی است. این زمان می تواند تقویت شود و افزایش پیدا کند چرا که کتاب مطالعات اجتماعی قابلیت این را دارد که در تایم بیشتری موضوعات آن به دانش آموزان تدریس شود. اما همین مقدار جلسه و ساعت نیز برای این درس کفایت می کند و تا حد مناسبی باعث می شود که مطالب به دانش آموزان انتقال داده شود.

روش تدریس:

در تدریس این کتاب حتماً باید از روش های فعال استفاده شود چرا که اساساً ماهیت این درس بر اساس تعامل افراد با یکدیگر و برقراری ارتباط آدمیان بنا شده است، پس برای تدریس این درس باید از روشی استفاده شود که در آن دانش آموز، فعال و پویا باشد و با دخالت در فعالیت های تدریس، ذهنش آماده ی پذیرش مطالب قرار بگیرد. در روش تدریس فعال سعی بر این است که فراگیر، خود در کسب مفهوم سهیم باشد و از طرق مختلف به فعالیتهای ذهنی، علمی، فردی و گروهی وادار گردد. بنابراین روش تدریس های فعال، برای درس مطالعات اجتماعی مناسب است. از مهم ترین روش تدریس هایی که می توان از آن برای تدریس مطالعات اجتماعی استفاده کرد: (۱) روش حل مساله. (۲) روش بحث گروهی. (۳) روش پرسش و پاسخ. (۴) روش بارش مغزی. (۵) روش هم یاری از طریق تدریس اعضای تیم. (۶) روش هم یاری از طریق طرح کارایی تیم. (۷) گردش علمی. (۸) روش اکتشافی. استفاده از همه این روش تدریس ها برای تدریس درس مطالعات اجتماعی پایه سوم مناسب است و ضمن اینکه تنوع را در کلاس درس افزایش می دهد منجر می شود که فهم این درس برای دانش آموزان راحت تر شود. لذا

حتی معلم می‌تواند از روش تدریس تلفیقی استفاده کند و در یک جلسه، چند روش تدریس را تلفیق کند. اما نکته ای که در اینجا باید به آن اشاره کرد این است که معلمان عزیز می‌توانند شرایط اجرا را با توجه به شرایط بومی و محلی انطباق دهند.

منابع

- ≠ جمالی تازه کند، محمد، طالب زاده نوبریان، محسن و ابوالقاسمی، محمود (۱۳۹۲). تحلیل جایگاه مولفه های تربیت شهروندی در محتوای برنامه درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه. پژوهش در برنامه ریزی درسی، ۱۰(۱۰)، ۱-۱۹.
- ≠ دفتر تالیف و برنامه ریزی کتب درسی (۱۳۷۷). چهارچوب های برنامه ریزی درسی. تهران: ایران.
- ≠ کتاب راهنما معلم
- ≠ سلسبیلی، نادر (۱۳۸۷). آشنایی با تجربیات و طرح های رویکرد حل مسئله و پژوهش با تاکید بر مطالعات اجتماعی. تهران: پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.
- ≠ شاکری، محمدعلی و طباطبایی فرد، زهرا (۱۳۹۲). تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی سال تحصیلی ۹۳-۱۳۹۲ براساس فرایند کاوشگری. همایش ملی تغییر در برنامه درسی دوره های آموزش و پرورش، ۱۲، ۲۴۴-۲۴۷.
- ≠ فزونی شره جینی، رضا و پیری، موسی (۱۳۹۵). فرهنگ و تربیت شهروندی در برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی و چالشهای پیش روی آن. همایش سالانه انجمن مطالعات برنامه درسی ایران فرهنگ و برنامه درسی، ۱۴.
- ≠ مهدی زاده، ایرج و حامدی نسب، صادق (۱۳۹۲). تحلیل محتوای کتاب های مطالعات اجتماعی سوم دبستان چاپ جدید و قدیم در مبنای مصادیق ارزش های سند ملی برنامه درسی. همایش ملی تغییر در برنامه درسی دوره های آموزش و پرورش، ۱۲، ۲۱۶-۲۱۹.
- ≠ Eisner, w(1992). The educational imagination: on the design and evaluation of school program. USA: McMillan co.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی